

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Ю.М. Крупка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯДЕРНОГО СТРАХУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

В умовах динамічного розвитку ядерної енергетики в Україні ядерне страхування набуває особливого значення. З огляду на це актуальним є питання правового забезпечення страхової діяльності в ядерній галузі. В Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють ядерне страхування (Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення”, Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 2003 р. № 953 “Про обов’язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду” та ін.). Проте окремі питання правового регулювання ядерного страхування (статусу страховиків-нерезидентів, договірних відносин між суб’єктами страхування тощо) потребують подальшого вирішення. В зв’язку з цим важливе значення має вивчення і залучення міжнародного досвіду правового регулювання ядерного страхування. Зарубіжними фахівцями в галузі ядерного права (П. Заруба — Чехія, С. Рейтсма — Фінляндія, Р. Фішер — США та ін.) різноманітні аспекти правового забезпечення ядерного страхування висвітлені в численних працях, на які і спирається автор цієї статті. При цьому акцентовано увагу на тих питаннях правового регулювання ядерного страхування, які можуть становити певний інтерес для страхування ядерних ризиків в Україні.

Правовий інститут ядерного страхування включає дві групи норм-загальні норми цивільного права, що регулюють усі види страхування, і спеціальні норми, які відбивають особливості використання ядерної енергії як надзвичайно ризикованої діяльності і відносяться до ядерного законодавства. Норми, що регулюють ядерне страхування, представлені двома рівнями — національним і міжнародним. У той час як загальні норми страхового права в систематизованому вигляді закріплені лише на рівні національного законодавства.

Регулювання страхових правовідносин характеризується наявністю різноманітних правових форм, спосіб застосування яких в тій чи іншій державі залежить від багатьох соціально-економічних, політичних та інших чинників, серед яких домінуючу роль відіграє тип системи права, що діє в цій державі. В країнах, де діє континентальна система права, переважає законодавче регулювання страхових правовідносин. У країнах з англо-саксонською системою права останні регулюються здебільшого нормами прецедентного права. Зокрема, у Великій Британії, де загальні норми про страхування не кодифіковані, регулювання страхових відносин здійснюється переважно на основі судових прецедентів. Разом з тим окремі види страхування регулюються спеціальними

законами (страхування життя — закон 1774 р., морське страхування — закон 1906р., страхування цивільної відповідальності власників автотранспорту — закон 1972 р. про дорожній рух).

У більшості європейських країн норми страхового права містяться або у систематизованому акті цивільного законодавства — Цивільному кодексі (Італія, Російська Федерація та ін.), або у спеціальних нормативних актах про страхування (страховий кодекс Франції, закони про страхування ФРН, Швейцарії, України та ін.).

Зазначені національні особливості правового регулювання страхових відносин позначаються на ядерному страхуванні, надаючи йому в різних країнах певних специфічних рис.

Правові відносини з ядерного страхування, ґрунтуючись на загальних нормах страхового права, регулюються спеціальними нормами, які містяться в міжнародних ядерних конвенціях та національному ядерному законодавстві.

Віденська конвенція (стаття VII), Паризька конвенція (стаття 10) і Конвенція про відповідальність операторів ядерних суден (п. 2 статті III) зобов'язують операторів ядерних установок підтримувати страхування або інше фінансове забезпечення, що покриває їх відповідальність за ядерну шкоду¹.

Вимоги про забезпечення фінансових гарантій відповідальності не є прерогативою лише ядерних конвенцій. Вони містяться і в інших міжнародних конвенціях, що регулюють види діяльності, які характеризуються підвищеним ризиком (стаття VII Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок забруднення вуглеводнем; стаття 13 Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну в ході перевезення небезпечних товарів автомобільним, залізничним і внутрішнім навігаційним шляхом та ін.). Звертає на себе увагу те, що ці конвенції, на відміну від конвенцій про ядерну відповідальність, більш детально регулюють питання щодо визначення порядку і умов фінансового забезпечення. Вони, зокрема, передбачають, що забезпечення має встановлюватися в межах відповідальності, визначених цими конвенціями, а також містять правила прямої дії сторін, які заявляють вимоги щодо страховика або гаранта, і захисту, що надається їм. В ядерних конвенціях вирішення цих питань віднесено до сфери дії національного законодавства.

Ядерні конвенції, фіксуючи зобов'язання оператора забезпечити фінансові гарантії, акцентують увагу на страхуванні, не вказуючи інші можливі форми фінансового забезпечення. Страхування відповідальності відіграє, безперечно, головну роль, проте на практиці можуть застосовуватися й інші види забезпечення. Так, Міжнародною конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок забруднення вуглеводнем, передбачено застосування гарантії банку або сертифікату, виданого Міжнародним компенсаційним фондом.

Віденською конвенцією (п. 1 ст. VII) передбачено, що держава, яка відповідає за установку, забезпечує виплату відшкодувань за задовленими позовними вимогами проти оператора за ядерну шкоду шляхом надання необхідних коштів у тому розмірі, у якому розмір страхування чи іншого фінансового забезпечення недостатній для задоволення таких вимог (таке положення відсутнє у Паризькій конвенції). Тобто держава виступає у ролі генерального фінансового гаранта відшкодування ядерної шкоди. Водночас Конвенція звільняє державу від обов'язку здійснювати страхування або інше фінансове забезпечення для покриття її відповідальності як оператора. При цьому йдеться про випадки, коли держава експлуатує ядерну установку від свого імені. Державні ж підприємства, призначені як оператори ядерних установок, мають забезпечити відповідні фінансові гарантії. Важливе значення мають положення конвенцій, спрямовані на забезпечення цільового використання страхових та інших фінансових коштів (кошти, що надані

¹ Ядерне законодавство: Збірник нормативно-правових актів / За ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. — У 2-х томах. — К.: Ін Юре, 1999. — Том 2. — С. 148, 161, 192.

страхуванням, іншим фінансовим забезпеченням або державою, призначаються виключно для відшкодування, яке підлягає до виплати), а також стабільність договорів страхування. Так, у п. 4 ст. VII Віденської конвенції і п. "в" ст. 10 Паризької конвенції передбачено, що ні страховик, ні будь-яка інша особа, що надала фінансове забезпечення, не може призупинити або припинити страхування або інше фінансове забезпечення, не повідомивши про це письмово принаймні за два місяці компетентний державний орган, або коли таке страхування чи інше фінансове забезпечення стосується перевезення ядерного матеріалу протягом періоду зазначеного перевезення.

Вирішуючи питання взаємовідносин між суб'єктами у трикутнику "оператор — страховик (фінансовий гарант) — потерпілий", ядерні конвенції передбачили можливість, якщо це встановлено законом компетентного суду, порушення прямого позову проти особи, що надає фінансове забезпечення.

Зазначене положення розглядається деякими фахівцями як відхилення від принципу, згідно з яким правила ядерної відповідальності повинні створювати особливий режим єдиних правил, що не залежать, наскільки це можливо, від національного законодавства². З цим можна погодитися, оскільки реалізація цього принципу, що власне є виявом тенденції гармонізації й уніфікації норм міжнародного права і національного законодавства щодо цивільної відповідальності за ядерну шкоду, сприятиме формуванню універсального, не обмеженого рамками національного законодавства, правового режиму захисту інтересів усіх потерпілих від ядерної шкоди.

У більшості ядерних країн діють спеціальні закони про відповідальність за ядерну шкоду, які, ґрунтуючись на зазначених вище положеннях міжнародних конвенцій, встановлюють основні принципи і норми національного ядерного страхування. Останні можна звести до таких основних положень:

- обов'язок оператора ядерної установки подати фінансові гарантії (страхування та ін.) відшкодування ядерної шкоди (за виключенням випадків, коли оператором є держава);
- держава визначає умови фінансового забезпечення і контролює їх дотримання;
- з метою гарантування стабільності фінансового забезпечення відшкодування ядерної шкоди встановлюється правило, згідно з яким страховик або фінансовий гарант не може призупинити чи припинити фінансове покриття відповідальності оператора без попереднього письмового повідомлення;
- встановлюється певна межа страхової або іншої фінансової гарантії, яка має дорівнювати (за виключенням країн, де діє принцип необмеженої відповідальності — ФРН, Швейцарія та ін.) відповідальності оператора за ядерну шкоду;
- перевезення ядерного матеріалу здійснюється лише за наявності відповідної фінансової гарантії;
- у разі, якщо страховки або інших фінансових гарантій недостатньо для забезпечення відшкодування ядерної шкоди, держава зобов'язується надати необхідні додаткові кошти.

Зазначені положення, відбиваючи загальні вимоги до організації і здійснення ядерного страхування, набувають в умовах тієї чи іншої країни певних специфічних рис і особливостей³. Так, встановлюючи обов'язок оператора забезпечувати страхування або інші види фінансового забезпечення, закони більшості країн не передбачають якими саме іншими, крім страхування, способами може бути забезпечено фінансове покриття відповідальності оператора. Поряд з цим в Іспанії законом про атомну енергію від 29 квітня 1964 р. (доповнений декретом від 22 липня 1967 р. про покриття ядерних ризиків) передбачено, що таке фінансове покриття має бути

² Lopuski Jan, Liability for Nuclear Damage: An International Perspective – Reflections on the Vienna Convention, National Atomic Agency, Warsaw, 1993, p.36.

³ Nuclear Legislation. Third Party Liability, Paris, OECD – NEA, 1990.

забезпечено страховим полісом або депонуванням в Головному управлінні по депозитах грошової суми або іншого забезпечення. У ФРН Постановою федерального уряду про фінансові гарантії в галузі атомної енергії від 25 січня 1977 р. передбачено, що фінансове забезпечення може бути представлене страхуванням відповідальності, компенсацією чи гарантією, наданою третьою особою, а також їх сполученням.

Поряд з цим французьким законом про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергетики від 30 жовтня 1968 р. (із змінами від 16 червня 1990 р.) встановлено, що за пропозицією міністра, що відповідає за ядерну енергетику, міністр економіки і фінансів може забезпечити повну або часткову гарантію держави за операторів ядерних установок, яка видається замість страховки.

Отже, законодавством ядерних держав передбачена можливість застосування різних форм фінансового забезпечення відшкодування ядерної шкоди. Проте найбільш поширеною формою фінансового забезпечення є страхування, представлене у вигляді страхового полісу. На користь страхування виступає авторитет давніх, усталених традицій страхової справи, розвинутість юридичного й організаційного компонентів інфраструктури страхування.

Особливістю страхування ядерних ризиків є жорсткий державний контроль над усіма стадіями укладання і виконання договору страхування. Держава встановлює розмір фінансової гарантії і навіть може в разі потреби визначити умови перестраховування ризику. Так, у Канаді страховка складається з основної страховки на суму, яка визначається Контрольною радою з атомної енергії з ухвали міністерства фінансів і не перевищує 75 млн. канадських доларів, та додаткової страховки на суму, що дорівнює різниці, якщо така є, між сумою основної страховки і максимальною сумою страховки 75 млн. канадських доларів. Ця система дозволяє фіксувати розмір основної страховки, яку підписав кожний оператор відповідно до серйозності ризику ядерного інциденту на його установці. Міністр енергетики, шахт і ресурсів може, з ухвали міністерства фінансів, укласти угоду стосовно додаткової страховки із затвердженим страховиком, перестраховуючи ризик, який бере на себе цей страховик, на таких умовах, які вважає придатними міністр.

У Швейцарії законом про ядерну відповідальність перед третьою стороною від 18 березня 1983 р. (з наступними змінами) передбачено, що розмір фінансової гарантії (у 2002 р. встановлено на рівні 1 млрд. швейцарських франків)⁴ повинен переглядатися за указом Федеральної Ради в тих випадках, коли ринок страхування пропонує більший розмір покриття на вигідних умовах. Якщо внаслідок інциденту здійснення платежів або створення резервів призвело до зменшення розміру покриття більш як на 10% страхова компанія зобов'язана повідомити про це компетентні федеральні органи і оператора. В цьому випадку оператор повинен додатково застрахуватися для відновлення первісної суми покриття.

Розмір фінансового забезпечення, як правило, визначається в залежності від виду ядерної установки та деяких інших факторів. Так, у Чехії згідно із законом про використання ядерної енергії від 24 січня 1997 р. АЕС і сховища відпрацьованого ядерного палива мають бути застраховані як мінімум на 1,5 млрд. чеських крон (44 млн. доларів США); інші ядерні установки (дослідні тощо) і транспортування ядерних матеріалів — на 200 млн. чеських крон (6 млн. доларів США)⁵.

У США згідно із Законом Прайса-Андерсона і Правил для визначення необхідної фінансової гарантії, яка надається ліцензіатами для забезпечення компенсацій, від кожного

⁴ Nuclear Law Bulletin, №71, 2003/1, p.82.

⁵ Petr Zaruba, Nuclear liability and insurance of nuclear Damage in Czech Republic, in : International Conference : Nuclear Option in Countries with Small and Medium Electricity Grids, Conference Proceedings, 15-18 June 1998. Dubrovnik, Croatia.

ліцензіата вимагається мати і підтримувати фінансову гарантію:

1) в сумі 1 млн. доларів США за кожний ядерний реактор, який йому дозволено експлуатувати, з тепловою потужністю, що не перевищує 10 кВ;

2) в сумі 1,5 млн. доларів за кожний ядерний реактор, який йому дозволено експлуатувати, з тепловою потужністю від 10 кВ до 1 МВ;

3) в сумі 2,5 млн. доларів за кожний ядерний реактор, за виключенням дослідних та інших реакторів, ліцензованих відповідно до Закону про атомну енергію, який йому дозволено експлуатувати, з тепловою потужністю від 1 МВ до 10 МВ;

4) в сумі еквівалентної 200 млн. доларів за кожний потужний ядерний реактор. Крім того, ліцензіат має забезпечити приватне страхування для надання ретроспективних виплат в сумі 75,5 млн. доларів за реактор, якщо первинне відшкодування в сумі 200 млн. доларів є недостатнім для компенсації усієї шкоди. Загальна сума відшкодування, встановлена для всіх ліцензіатів, не може перевищувати 8,960 млрд. доларів⁶.

Втручання держави як своєрідного “генерального страховика” у процес відшкодування ядерної шкоди є обов’язковим в усіх випадках, коли оператор не здатний забезпечити виплату компенсації. Обов’язкова субсидіарна участь держави у цьому процесі обумовлюється, як зазначалось вище, тим, що вона, будучи зацікавленою у використанні ядерної енергії, має поряд з оператором нести тягар відповідальності за шкідливі наслідки ядерного інциденту.

Відшкодування державою ядерної шкоди у різних країнах відбувається у різних формах, які відповідають певним національним особливостям (економічним, правовим та ін.). Хоча і тут можна виділити загальні риси, характерні для багатьох країн. Особливо це стосується країн-учасниць Брюссельської додаткової конвенції 1963 р. (Бельгія, Велика Британія, Франція, ФРН, Швеція та ін.), які на другому і третьому рівнях системи компенсації шкоди, передбаченої цією Конвенцією, забезпечують відшкодування шкоди, що перевищує межу відповідальності оператора (до 175 млн. СПЗ – кожна держава, на території якої знаходиться ядерна установка, і до 300 млн. СПЗ – спільно країни-учасниці за спеціальною формулою, виходячи з валового національного доходу і загальної теплової потужності ядерних реакторів кожної країни)⁷.

У США у разі, якщо претензії можуть перевищити 8,960 млрд. доларів, Конгрес має вжити заходів, необхідних для забезпечення населення повною й швидкою компенсацією. Для вирішення цього питання президент повинен подати до Конгресу план компенсації у термін 90 днів з моменту судової ухвали про те, що відповідальність за ядерну аварію може перевищити межу відповідальності.

Певною специфікою відрізняється правове регулювання страхування суден з ядерними двигунами. У порівнянні з наземними ядерними установками судові ядерні установки мають суттєві особливості, обумовлені їх використанням у сфері мореплавання. Якщо, наприклад, відносно наземних реакторів, як правило, не виникає необхідності спеціально лімітувати їх розміри, то судові установки неодмінно мають задовольняти певним обмеженням щодо ваги та габаритів. Наземні реактори працюють звичайно в стаціонарних умовах і стабільному режимі, в той час як судові установки піддаються впливу бортового та кільового хитання, струсів від ударів хвиль, що валяться на корпус судна; вони мають безвідмовно функціонувати в умовах складних маневрів судна, пов’язаних з раптовими змінами режиму роботи установки тощо⁸. В зв’язку з цим

⁶ Liability and compensation for nuclear damage. An international overview.- The report of the Secretariat of the OECD Nuclear Energy Agency, Paris, 1994.

⁷ СПЗ – спеціальна грошова одиниця, запроваджена Міжнародним валютним фондом для власних розрахунків.

¹ СПЗ дорівнює 1,4 дол. США.

⁸ Малинин С.А., Мусин В.А. Атомная энергия и проблемы морского страхования в международном и иностранном праве // Советский ежегодник международного права. – М., 1974. – С. 107.

страхування суден з ядерними двигунами в деяких країнах регулюються законами про морське страхування: у Великій Британії – законом 1906 р., у ФРН – “Загальнонімецькими правилами морського страхування” 1919 р., у Франції – декретом 1976 р.

Розгляд основних положень національного ядерного законодавства щодо фінансового забезпечення відшкодування ядерної шкоди дозволяє дійти висновку, що останнє характеризується поєднанням (і в цьому полягає його специфіка) приватно-правових і державно-правових форм фінансових гарантій компенсації ядерної шкоди. Причому фінансове забезпечення набуває все більше стандартизованих, уніфікованих форм, зорієнтованих на міжнародно-правові норми.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 24 лютого 2005 року)*

